

GÖTISKA FÖRBUNDET OCH TRYCKFRIHETEN

ETT APROPÅ MED ANLEDNING AV DEN NU- VARANDE PRESSFRIHETSDEBATTEN

Av lektor SVEN CEDERBLAD, Stockholm

REDAN i början av den betydelsefulla grundlagsriksdagen 1809—10 tillsattes en kommitté, som fick i uppdrag att utarbeta ett förslag till tryckfrihetslag. En av medlemmarna var statsrådet Gudmund Göran Adlerbeth, fader till Götiska förbundets stiftare Jacob Adlerbeth och med ringa överdrift sagt också till förbundet självt. Adlerbeth d. ä. satt även i konstitutionsutskottet, som likaså fick taga befattning med ärendet. Den som känner hans skrivsätt, tycker sig känna igen hans formulering i regeringsformens berömda 86 §, så ädel i anda och form, så solonisk i sin måttfulla avvägning. »Med tryckfrihet förstås», heter det, »varje svensk mans rättighet att, utan några af den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgifva skrifter; att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider mot tydlig lag, gifven att bevara allmänt lugn utan att återhålla allmän upplysning.» Genom denna paragraf var en vidsträckt tryckfrihet garanterad i en anda, som H. L. Rydin i sitt klassiska verk *Om Yttrandefrihet och Tryckfrihet* förträffligt karakteriserat med orden, att tryckfriheten ej längre var ett »vedermåle af konglig nåd» utan »stadgad som en medborgerlig rättighet». Det var denna rätt, som år 1812 sattes ur spel genom indragningsmakten.

År 1809 inlämnades kommitterades förslag till konstitutionsutskottet, som utan eget yrkande den 21 september vidarebefordrade det till rikens ständer. Det innehöll åtskilliga inskränkande bestämmelser. Den 12 oktober diskuterades förslaget på riddarhuset. Debatten blev långträdig och rörde sig huvudsakligen om frågan, huruvida adeln borde befatta sig med frågan eller icke. Den förste, som hade något vägande att anföra i sak, är Jacob Adler-

beth, som vid detta tillfälle talade för första gången av de tre, då han yttrade sig under riksdagen. Liksom sin fader var han en moderat men varm vän av frihet och upplysning. Att den blivande initiativtagaren till Götiska förbundet var starkt gripen av 1809 års frihetsvänliga opinion, framgår klart av ingressen till hans anförande, som nog har något att säga om tryckfrihetens värde även åt vår tid:

»Genom den åt Svenska Folket af Kgl. Maj:t i nåder återskänkte Tryck frihet har det svåraste hinder för detta folks växande blifwit undanröjdt. Wi hafwe öfwerlefwat tider, då sanningens röst tystades af magtspråk, då hwarje upplysningens framsteg möttes af den egenmyndige okunnighetens misstankar, då Wettenskaps Idkaren, nekad att meddela sina kunskaper åt samtid och efterwerld, i enskild tillfredsställelse såg den enda belöningen för sin werksamhet. Detta sorgliga tidehwarf har förflutit, nu mera kan den insigtsfulle Medborgaren fritt uttrycka sina tankar, ostörd arbeta för allmänt wäl.»

Resultatet av oppositionen, till vilken även den vid denna tid klart liberale skribenten Lorenzo Hammarsköld och andra unga män anslöto sig, blev att konstitutionsutskottet omarbetade förslaget och att alla onödiga band avlägsnades. Jacob Adlerbeth har i sin dagbok följt alla faserna i denna fråga med stort intresse, ända tills han den 12 februari 1810 kan anteckna, att förslaget till tryckfrihetslag bifölls.

Emellertid blev tryckfrihetens ställning allt mera svår och utsatt under de följande åren. Den 20 juni 1810 inträffade Fersenska mordet. Det är och skall kanske förbli en hemlighet, vilka krafter, som i det fördolda drevo sitt spel — på grund av utrymmesskäl måste här endast antydast, att i den krutladdning, som exploderade den 20 juni, rysskräck och rysshät ingingo som ingrediens i större mängd, än forskningen förut gjort gällande. Äro dådets orsaker okända, så ligga dess verkningar i så mycket klarare dager. Många blevo betänksamma, när det blev uppenbart, att även pressen genom den upphetsande fabeln »Räfvärne» i Nya Posten hade sin dryga del i ansvaret för vad som skett. Att publicisten Adolf Regnéer med den illa sedde Grevesmöhlen som medarbetare gav ut »Allmänna opinionens organ» i akt och mening att försvara mordet, förbättrade inte intrycket. Det var också under intrycket av Fersenska mordet, som konstitutionsutskottet under 1810 års riksdag lät utarbета ett memorial, med förslag att regeringen skulle kunna hindra utgivandet av skrifter, som innehölle något anstötligt för främmande makter. — Förslaget bör

naturligtvis också ses mot bakgrunden av rikets svåra ställning utåt.

Komprometterande för tryckfriheten verkade även, att Nya Posten några dagar före Fersens begravning den 3 december 1810 innehöll en »Räfvarne n:o 2» med hotfullt och hetsande innehåll, likaså en artikelserie i samma tidning, vari Adlererantz blev förståtligt angripen för sina åtgärder den 20 juni av »Stockholmsbo», vilken senare avslöjade sig som den illa beryktade Grevesmöhlen. Saken drogs av kronprinsen inför statsrådet, som ville förmå justitiekanslern Trolle-Wachtmeister att ingripa. Därav blev intet. — Men i ett »Tillägg» till sina dagboksanteckningar 1811 har Jacob Adlerbeth under mars bland »viktiga ämnen för uppmärksamheten» nämnt »Tryckfrihetens missbruk i nya Posten».

Omkring årsskiftet 1810—11 rasade mellan Nya Posten och andra tidningar en förbittrad pressfejd angående tryckfriheten. Denna pressdiskussion, som gång på gång flammade upp, har nog mer än något annat förberett sinnena på tryckfrihetens inskränkande under Örebroriksdagen år 1812.

Framför allt hotades naturligtvis den nya tryckfriheten av Karl Johan, som utan hjälp av censuren aldrig skulle kunna leda den motspänstiga, ryssfientliga opinionen, dit han ville.

Det finns ett ganska intressant vittnesbörd om att statsrådet Adlerbeth gjort ett behjärtat försök att rädda sitt och de andra frihetsmännens verk undan kungligt attentat. Det säges i sonens anteckningar från 1811: »Den 26 mars förelästes för Stats Rådet ett af den sjuke Carl XIII författadt förslag till inskränkning i tryckfriheten. Frågan blef hvilande på min fars yttrande att den ej kunde omprövas då kungamakten voro *en* och odelbar.» (I statsrådsprotokollen har jag dock icke funnit någon anteckning härom. Måhända har det inte ansetts rådligt att protokollföra detta bordlagda förslag och utsätta det för konstitutionsutskottets granskning.)

Även det år 1811 bildade Götiska förbundets medlemmar, över vilka den äldre Adlerbeths inflytande genom sonen var stort, t. o. m. ännu större än man trott, fingo ett tillfälle att försvara tryckfriheten. Detta gavs vid urtima riksdagen i Örebro 1812, varvid det vart uppenbart, att göterna icke i detta fall följt med den allmänna omsvängningen mot konservatismen. Under riksdagen uppträdde göterna Per Lagerhjelm (i förbundet kallad »Ingvar») och Ludvig Heijkensköld (»Orvar Odd») mot regeringens grundlagsstridiga försök att under en och samma riksdag genom-

driva indragningsmakten. (Härmed har jag kommit in på en episod, som behandlats av prof. Anton Blanck i inledningskapitlet till »Geijers götiska diktning», i min tanke något av det bästa av svensk litteraturhistoria; min framställning kompletterar hans.)

Samtidigt med Heijkensköld och Lagerhjelm funnos andra av göterna i Örebro. Där voro både Geijer och Tegnér, som icke hade säte och stämman i riksdagen men enligt Hartmansdorffs almanacksanteckningar (i Riksarkivet) tvistade så mycket mera inbördes, där var också som notarie i konstitutionsutskottet nyssnämnde August von Hartmansdorff sedermera mest känd som den obönhörlige handhavaren av indragningsmakten. Man har svårt att föreställa sig honom som ung och frisinnad, men han har varit bådadera mer än någon. Ingen av göterna har varit mera kritisk mot tronföljaren än han. Hans knapphändiga dagboksanteckningar visa en och annan glimt från förhandlingarna i utskottet och riksdagen, ävenså från rådslagen utom den. Göterna ha haft täta sammankomster med de övriga oppositionsmännen.

När frågan om tryckfriheten den 1 juni först var före på riddarhuset, var det Heijkensköld, som inledde oppositionen eller, som Hartmansdorff skriver till Jacob Adlerbeth, »trotsade magten och ondskan, bröt isen och ingick på den väg Spaldenereutz, Stael von Skåne och Grefve Schwerin efterföljde». Heijkensköld vände sig först mot den föreslagna indragningsmakten såsom »stridande mot den förklaring öfver tryckfrihet 86 § Regeringsformen afgifver». Vad beträffar skrifter, som kunde vålla missämja med främmande makt, kunde knappast en utländsk regering fordra eller »samhället gifwa» en annan upprättelse än den »brottslige utgifwarens bestraffning». Heijkensköld tillägger med ord, som kunde vara yttrade den dag som i dag är: »Skulle en främmande Regering detta oaktadt wilja binda ansvarsskyldigheten wid samhället sjelf, kan man wara öfwertygad att sådant blott är en pretext för att bemantla fiendtliga tänkesätt, härrörande från andra orsaker.»

Tidstypisk och typisk för riddarhusoppositionen denna riksdag är Heijkenskölds hänvisning till att censuren »förnärmat medborgares i samhällscontractet heligt förwarade rättigheter». Mindre tidsbundet är hans påpekande av att lagstiftare tyvärr ofta »gått från den ena ytterligheten till den andra, och till förekommande af frihetens möjliga missbruk stiftat Lagar, som åstadkommit ett större ondt än själfwa dess missbruk, derigenom att de qwäst frihetsandan». Han slutar sin diktamen med orden:

»Svenska folkets lagstiftare, då de i Regeringsformen stadgat, att en proposition till ändring i grundlagarne ej wid samma Riksdag får väckas och afgöras, synas hafwa welat förekomma en sådan ytterlighet i beslut, och förmana nationen att warsamt widröra grundwalen för ett fritt samhällens bestånd.»

Så mycket vann oppositionen, att ärendet återförvisades till utskottet. Hartmansdorff betecknade också den 1 juni som en »glad dag». Under de följande dagarna dominerar tryckfriheten i hans anteckningar, och de som gått eller skulle gå i elden för den, amiral Jacob Cederström, greve Bog. von Schwerin m. fl., figurera ofta i almanacksanteckningarna. Den 15 juni måste dock Hartmansdorff skriva: »Const. Utsk. Beredn. dödade Tryckfriheten. Kränkte Grundlagens helgd. Drack graföl med Heykensk. och Spaldencreutz» (en av de främste oppositionsmännen).

Den 26 juni kom frågan åter före hos adeln. Efter ett flertal talare, som våldsamt angrepo tryckfriheten, uppträdde göten Pehr Lagerhjelm med ett lugnt och värdigt anförande. Först framhöll han, att konstitutionsutskottet icke iakttagit regeringsformens föreskrifter, och granskade kritiskt de rättsgrunder, varpå den nya lagen kunde grunda sig. Han åberopade vidare de »rättigheter, samhällsfördraget tillägger medborgaren». Han framhävde med skärpa, hurusom den föreslagna tryckfrihetsförordningen skulle komma i strid med föreskriften i regeringsformens § 16, att »Konungen bör ingen förderfwa eller förderfwa låta til lif, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är». Han yrkade, att regeringsformens 86 § borde bibehållas oförändrad och slutade med varningen: »Historien är en sträng domare och skall med skarp blick se tillbaka på en tid, som fördröjt nationens odling och förgäfwes tror man sig dold af förgängelsen.»

Även i denna debatt talade Heijkensköld mot indragningmakten, änskönt han väl visste, att han genom sitt första uppträdande ådragit sig kronprinsens vrede. Denna gång åberopade han dock icke läran om samhällsfördraget utan stödde sig på Montesquieus maktfördelnings- och jämviktsprincip. »Den åsyftade jemvigten uti Statens krafter» skulle rubbas, om icke lagarna efterlevdes. »Djup wörndnad för Lagen utgör hufwuddraget hos ett fritt och oförderfwadt folk.» Mot debattens slut uppträdde amiral Jacob Cederström, en av de främste av 1809 års män, och protesterade ej mindre än två gånger mot grundlagskränkningen, första gången med hänvisning till Pehr Lagerhjelm's anförande. I den första

protesten instämde Heijkensköld, Spaldenereutz, Lagerhjelm och greve Kalling, i den andra Heijkensköld jämte Mannerheim och andra av 1809 års män.

Regeringspropositionen drevs likväl som bekant igenom. Hartmansdorff har dock känt sig livad och stärkt i sin götiska övertygelse av dagens debatt, ty han skriver i sin almanacka: »*Strid för Tryckfriheten* på Riddarhuset. Hej! Schwerin, Cederström, — — — Lagerhjelm, Heykens. jag hos Spaldenc.»

Samma afton som göterna i Örebro svalkade sina känslor tillsammans med riddarhusoppositionens främste män, var Götiska förbundet samlat till stämma i Stockholm. Protokollet giver i invecklad kanslistil upplysning om huru förbundsbröderna ställde sig till Heijkenskölds (»Orvar Odds») opposition mot regeringen: »Förbundets Skriftvårdare tillkännagaf, att han, enligt den önskan Förbundet yttrat, då efter sista Stämmas slut Bragebägaren iskänktes till Förbundsbrodern Orvar Odds välgångs skäl, för förenämde Förbundsbroder Skriftligen tolkat Förbundets tillfredsställelse öfver det tal mot föreslagne inskränkningar i Tryckfriheten, hvilket Orvar Odd i Örebro hållit inför det RiksStånd, hvaraf han är en medlem.»

Skriftvårdaren var Jacob Adlerbeth. Heijkensköld svarade den 2 juli: »Öfvertygelsen att en medborgares pligt ovillkorligt fordrade att han såsom en af Nationens represanter (sic!) högt och offentligt yttrade sin mening, har varit anledning till den verk samma del jag tagit i öfverläggningarna rörande Tryckfriheten, och det bifall mitt förhollande tillvunnit sig af förbundet har stärkt min föresatts, att med min förmåga för framtiden motarbeta alla försök till kränkning af Nationens rättigheter.»

Heijkenskölds svar och hela hans handlingssätt stå i god och tredubbel samklang för det första med 1809 års samfunds- och frihetsanda, för det andra med de gamla göternas karaktär, som enligt stiftelseurkunden var »redlig, öppen och självständig», och för det tredje med den paragraf i Götiska förbundets stadgar, där det kräves av »göten»: »Hans pligt vare självförsakelse och verk samt nit för allmänt väl. I medborgerliga förhållanden vike ej hans öfvertygelse och föresatser för maktspråk eller yttre tvång.»

Heijkensköld fick dyrt plikta för sitt götiska mod. Han föll i onåd och måste ta avsked från sin tjänst i krigsexpeditionen, såsom Blanck framhållit. Det förtjänar dock att tilläggas, att han och kronprinsen försonades på tysk mark. Karl Johan vann Heij-

kensköld liksom också de övriga göterna för sin politik. Men detta är en annan och invecklad historia.

Så betraktades tryckfriheten av göterna, som företrädde den mäktigaste och märkligaste av förra seklets nationella strömningar i Sverige. De förbundsbröder, som opponerade på 1812 års riksdag, försvarade samma lagbundna tryckfrihet som Jacob Adlerbeth under riksdagen 1809 och hans fader i statsrådet 1811. Samma frihetsanda gjorde sig gällande med lika kraft såväl i deras försvarskamp för den medborgerliga friheten som i deras strävan för det svenska folkets »återhämtade nationalkaraktär» och yttre oberoende. Också i det övriga Europa gingo under denna tid, den Napoleonska, nationella och medborgerliga frihetsrörelser hand i hand. De kunna särhållas rent begreppsmässigt, men de voro oskiljaktigt förenade i det historiska skeendet.